

kazınmış, kaşları ve kirpikleri yolunmuştu. Osman b. Huneyf ve adamları bu durumda Zükâr'da konaklamış bulunan Hz. Ali'nin yanına gidip Basra'daki durumu anlattılar. Bu arada beytül-mâl ele geçirildi ve idaresine Hz. Âişe'nin kardeşi Abdurrahman getirildi. Basralı taraftarlarından müşterek biat alan Talha ile Zübeyr kumandayı birlikte yürütecekler, namaz daha önce olduğu gibi Zübeyr'in oğlu Abdullah ve Talha'nın oğlu Muhammed tarafından kılınılacaktı.

Hz. Âişe Basra'yı ele geçirmekle beraber buranın tam desteğini henüz sağlamamış, Basra'nın önde gelenlerinden Ahnef b. Kays ile kabilesi Temîm'in bir kolu olan Benî Sa'd'ı bir türlü ikna edememişti. Küfe'yi kazanmak veya bu şehrin Hz. Ali'ye fiilen destek olmasını önlemek amacıyla Küfe'nin ileri gelenlerine mektuplar gönderdi. Hz. Ali de hemen hemen aynı günlerde Küfe'nin desteğini sağlamak maksadıyla şehre arka arkaya üç heyet gönderdiyse de bir sonuç alamadı. Vali Ebû Mûsâ el-Eş'arî tarafsız kalmayı tercih ediyordu. Bunun üzerine Mâlik el-Eşter, Hz. Ali'nin izniyle duruma el koymak için Küfe'ye gitti ve Ebû Mûsâ'nın konağını ele geçirdi.

Hz. Ali kuvvetlerini Küfe dışında topladıktan sonra Basra'ya doğru hareket etti ve şehrin dışında Zâviye mevkiinde konakladı. Daha Zükâr'dan ayrılmadan anlaşma sağlama ümidiyle Hz. Âişe'nin karargâhına sahâbeden Ka'ka' b. Amr'ı elçi olarak göndermişti. Ka'ka' Basra'ya giderek Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr ile görüşmüş, kendilerini, Hz. Ali'nin halifeliği etrafında toplandıkları takdirde katilleri cezalandırmanın kolaylıkla mümkün olabileceği yolunda ikna etmeye çalışmış, onlar da halifenin bu görüşte olması durumunda barışı kabul edebileceklerini bildirmişlerdi (Taberî, I, 3156-3157). Hz. Ali'nin Talha ve özellikle Zübeyr ile bizzat görüşmesi de olumlu sonuç verdi. Hatta Zübeyr, Ali'nin kendisine, Hz. Peygamber'in Ali ile haksız yere mücadele edeceğine dair sözlerini hatırlatması üzerine bu işten vazgeçmek istediğini Âişe'ye bildirdi. Ancak oğlu Abdullah onu korkaklık ve döneklilikle suçladı. Bu sırada kimse ne olduğunu anlamadan iki taraf da kendisini savaş içinde buldu. Halbuki taraflar adamlarına, karşıdan bir saldırı olmadan kesinlikle savaşı başlatmamalarını emretmişlerdi (Taberî, I, 3183). Bir rivayete göre, Hz. Osman'ın katline iştirak edenlerden bir grup barış sağlandığı takdirde cezalandırılacak-

larını düşünerek savaşı başlatmıştır. Hz. Âişe ile Hz. Ali savaşı durdurmak için gayret sarfetmişlerse de çarpışmalar bütün şiddetiyle devam etti. Hz. Âişe feriyatlarının bir işe yaramadığını görünce Kâ'b'a ön saflara koşarak barış için bağırmasını ve Kur'an'ın hakemliğini istemesini emretti. Fakat Kâ'b bu sırada öldürüldü. İyi bir kumandana sahip olmayan Hz. Âişe kendi safındakilerin kaçmasını önlemeye çalışıyor, ancak birden bire şiddetlenen savaş özellikle Hz. Âişe'nin etrafında cereyan ediyordu. Onun içinde bulunduğu hevdece oklar yağarken kendisini korumak için Abdullah b. Talha dahil yaklaşık yetmiş kişi burada can verdi. Hz. Ali, savaşın Hz. Âişe'nin bindiği devenin etrafında cereyan ettiğini görünce devenin öldürülmesini emretti; onun öldürülmesiyle bir anlamda savaş da sona ermiş oldu. Hz. Âişe savaşı devesinin üzerinden idare ettiği için İslâm tarihinde bu olaya "Vak'atü'l-cemel" denilmiştir.

Hz. Âişe'nin hevdecine birçok ok saplanmışsa da kendisi yara almadan kurtuldu. Talha, savaşın daha başlarında riwayete göre Mervân b. Hakem tarafından atılan bir okla öldürülmüştü. Zübeyr ise savaş meydanından uzaklaşmakta iken Vâdissibâ'da Ahnef b. Kays'ın kabilesine mensup bir kişi tarafından öldürüldü. Hz. Âişe'nin devesi düşer düşmez Ali taraftarı olan kardeşi Muhammed ve ayrıca Ammâr b. Yâsir hemen yanına koşarak onu kalabalıktan uzaklaştırdılar. Hz. Âişe yanına gelen Hz. Ali'ye, "Sen galip geldin, artık müsamahalı davran" dedi. Hz. Ali de hem Âişe'ye hem de onun yanında savaşa katılanlara son derece iyi davrandı. Savaşta ölen müslümanları bizzat gömdürdü ve Basra'ya girmeden önce ordusuna yağmadan sakınmalarını ve kimseye dokunmalarını emretti. Medine'ye dönmek üzere Basra'dan ayrılacağı sırada Hz. Âişe'yi bizzat uğurlamaya gitti. Hz. Âişe, meydana gelen olaylardan dolayı müminlerin birbirlerini incitmemelerini, kendisiyle Ali arasında şahsî herhangi bir kavgılık bulunmadığını, onun iyi ve seçkin bir kişi olduğunu söyledi. Kendisine refakat edecek heyete ileri gelen Basralılar'dan kırk kadın, kırk kadar da erkek memur edildi. Hz. Âişe, kardeşi Muhammed ile birlikte 1 Receb 36 (24 Aralık 656) tarihinde Basra'dan ayrıldı, önce Mekke'ye gitti, hac ibadetini eda ettikten sonra Medine'ye geçti ve hayatının sonuna kadar orada kaldı.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 1221, vr. 177^b-188^b; *Müsned*, VI, 52, 97; İbn Sa'd, *et-Tabakât* (nşr. E. Sachau), Leiden 1322/1940, III, 57; V, 31, 34, 39; VII, 65 vd.; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 208-209; a.mlf., *el-İmâme ve's-siyâse*, s. 51-73; Belâzûrî, *Ensâb*, V, 68, 70, 75, 77, 91-103; a.e., Süleymaniye Ktp., Reisülküttâb, nr. 597-598, vr. 173^b-180^a; Dîneverî, *el-Ahbarü't-tuvâl*, s. 144-154; Taberî, *Târîh* (de Goeje), I, 3011, 3057, 3069, 3082, 3091-3233; İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-fertî*, IV, 313-332; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehb* (Abdülhamid), II, 357-371; İbn Asâkir, *Târîhu'l-kebir*, Dimaşk 1329, VII, 84, 86 vd.; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 205-263; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa*, Kahire 1329, II, 77-82, 497-501; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XX, 26-100; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 238 vd.; Süleyman Nedvî, *İslâm Tarihi, Asr-ı Saâdet: Hz. Âişe* (trc. Ömer Rıza [Doğru]), İstanbul 1346/1928, V, 132-152; Nabia Abbott, *Aishah the Beloved of Mohammed*, Chicago 1942, s. 123-176; Ronart, *CEAC*, s. 87; J. Welhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1963, s. 24-26; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, I, 634-635; Muh-sin el-Emin, *Harbû'l-cemel ve harbû Süffin*, Beyrut 1969, s. 5-71; Saîd el-Efgânî, *'Âişe ve's-siyâse*, Beyrut 1391/1971, s. 29-252; E. Ruhi Fiğlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1983, s. 40-44; Linda D. Lau, "Sayf b. 'Umar and the Battle of the Camel", *IQ*, XXIII (1979), s. 103-111; L. Vecchia Vaglieri, "al-Djama'l", *EJ²* (İng.), II, 414-416.

ETHEM RUHİ FİĞLALI

□ KELÂM. Cemel Vak'ası İslâm akaidinde iman-küfür sınırı, irade hürriyeti, kader gibi önemli problemlerin tartışma konusu haline getirilmesine tesir eden dinî ve sosyal olaylardan biridir. Şehristânî bu olayı müslümanlar arasında meydana gelen ilk ihtilâfların önemlileri arasında zikreder (*el-Milel*, I, 27). Şiîler'in çoğu ile bazı Hâricîler'in Cemel Vak'ası'nda Hz. Ali'ye karşı çıkan ashabı tekfir etmeleri, konunun bir akaid problemi olarak görülmesine ve kelâm kitaplarına girmesine yol açmıştır.

İslâm tarihinde esas itibariyle siyasî olmakla birlikte çeşitli sebeplerle dinî ve itikadî mesele haline getirilen olayların başlangıcı sayılabilecek olan Cemel Vak'ası, akaid mezhepleri tarafından farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Şîa ile Hâricîler'in tamamına göre Cemel Vak'ası'nda Hz. Ali haklı, ona karşı çıkıp savaşan Hz. Âişe, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm ile bunların safında yer alanlar (ashâbü'l-cemel) haksız olup "bâgî" (âsi) durumundadırlar. Bu mezheplere bağlı bazı fırkalar ise daha da ileri giderek Hz. Ali'nin muhalifleriyle savaşmasını isabetli bulmuşlar, Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr başta olmak üzere muhalefette bulunan

bütün ashop ve tâbiîni tekfir etmişlerdir. Mu'tezile'nin çoğunluğu Hz. Ali'yi haklı, muhaliflerini haksız ve hatalı görürken Ebû Bekir el-Esam, Dirâr b. Amr, Muammer b. Abbâd, Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf gibi bazı Mu'tezilî âlimler, Cemel Vak'ası'na iştirak eden taraflardan hangisinin haklı, hangisinin haksız olduğunun bilinemeyeceğini (bk. VAKİFE) ve bunların hiçbirinden *teberri** edilemeyeceğini söylemişlerdir. Mezhebin kurucusu Vâsıl b. Atâ ise taraflardan birinin mutlaka fâsik olduğunu, ancak bunu belirlemenin imkân dahilinde bulunmadığını ileri sürmüştür. Kerrâmiyye'nin çoğunluğu, savaşı her iki tarafın da haklı sebeplere dayandığı görüşündedir. Bir kısmı ise Hz. Ali'yi davasında haklı görmekle birlikte anlaşmazlığı müzakereler yoluyla çözmek yerine savaşa gidilmesini yanlış bulmuşlardır.

Cemel Vak'ası'nın taraflarıyla ilgili olarak Ehl-i sünnet'in görüşü de diğer mezheplerde olduğu gibi farklıdır. Selefiyye'ye mensup âlimlerin çoğu, ashop arasında ortaya çıkan bu tür ihtilâfları tartışma konusu yapmayı uygun bulmamışlardır. Onlara göre hata etmiş olsalar bile savaşı iki sahâbe grubunu da Allah affetmiştir. İbn Hazm, Cemel Vak'ası'nda her iki tarafın iyi niyetli olduğunu, yaptıkları işin ihtihada dayandığını, savaşmak maksadıyla yola çıkmadıkları halde durumun aleyhlerine döneceğini hissederek katillerin komplosu sonunda kendilerini savaşın içinde bulduklarını ve dolayısıyla kusursuz olduklarını söyler (*el-Fasl*, IV, 238-239). Hüseyin el-Kerâbisî ile diğer bazı Sünnî âlimler de bu görüştedir (Eş'arî, s. 457). Bazı Selef âlimleriyle Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye'ye bağlı Sünnî kelâmcıların hemen hemen tamamı Hz. Ali'nin haklı, karşı tarafın haksız olduğu kanaatindedir. Zira Hz. Âişe, Talha, Zübeyr ve onlara uyanlar, müslümanların hilâfet makamına getirdiği Hz. Ali'ye karşı tavrı almış ve ona itaatsizlik göstermişlerdir. Hatta Teftâzânî'nin ifadesiyle bâgî olmuşlar (*Şerhu'l-Makâşid*, II, 223), savaşın başlama şekli nasıl olursa olsun sonunda müslümanların birbirlerini öldürmelerine yol açmışlardır. Sünnî kelâmcılara göre savaş bittikten sonra muhalif grup liderlerinin pişmanlık duyduklarına ait rivayetler onların hatalı olduklarını gösterir. Bununla birlikte bu hatalarından ötürü tekfir edilemeyecekleri gibi fâsik oldukları da söylenemez. Çünkü onlar müslümanlar arasında ihtilâf çıkarmak gayesi taşımamışlardır; Hz.

Ali'ye karşı çıkışları da İslâm âlimlerinin câiz gördüğü ihtihadlarının bir sonucudur (Bağdâdî, *Uşûlû'd-dîn*, s. 289-290; Ebû Ya'lâ, s. 232; Neseî, vr. 270^{a-b}-271^a). Ayrıca içlerinde, Allah'ın kendilerinden razı olduğu bildirilen (Bey'atürri'dvân'a katılan) ve cennetle müjdelenen sahâbiler de bulunmaktadır. Bu görüşlerin dışında, Cemel Vak'ası'nda her iki tarafın da hatalı olduğu, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Abdullah b. Ömer, Üsâme b. Zeyd ve Muhammed b. Mesleme'nin yaptığı gibi iki gruptan hiçbirine katılmayanların daha isabetli davrandığı kanaatini taşıyanlar da vardır.

Cemel Vak'ası'na katılanlar hakkında isabetli değerlendirmeyi Sünnî kelâmcıların yaptığı söylenebilir. Bazı Şiîler'le Hâricîler'in ashopı tekfir etmeleri, bir kısım Mu'tezilî ve Selefi âlimlerin bu konuda hüküm vermekten kaçınmaları ve aşırı muhafazakârlığa bürünen Selefiyye'nin savaşı her iki zümreyi de haklı bulması doğru değildir. Cemel Vak'ası'na katılmaları sebebiyle ashop ve tâbiîni tekfir etmenin dinî bir dayanağı yoktur. Zira bu iddia hem naslara aykırıdır, hem de Hz. Ali'nin savaş sonrasında muhaliflerine karşı takındığı yumuşak tavırla uyusmamaktadır. Çünkü muhalif zümre Ali'ye karşı çıkmakla isyankâr kabul edilebilir, bunun ise kâfir olma sonucunu doğurduğunu belirten hiçbir nas yoktur. Aksine Kur'ân-ı Kerîm, aralarındaki anlaşmazlıklar yüzünden savaşı grupları "müminler" olarak vasıflandırmıştır (bk. el-Hucurât 49/9). Şîa'nın bu konuda dayandığı hadislerin ise uydurma olduğu kanaati yaygındır. Esasen kaynaklarda Hz. Ali'ye karşı çıkanların gerçek niyetlerine, ayrıca savaşın başlaması, gelişmesi ve seyrine ilişkin yeterli bilgiler mevcut olmadığı gibi elde edilen bilgilerin güvenilirliği de tartışmalıdır (Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, s. 406-407; Mahmûd Şükrî Âlûsî, s. 312-313). Ebû Hanîfe'nin de belirttiği gibi (bk. İbnü'l-Vezîr, s. 404) Hz. Ali, muhaliflerini kendisine karşı isyan eden kardeşleri olarak görmüş ve onlara mürted muamelesi yapmamıştır. Bütün bunlar, Hz. Ali'ye karşı olan zümreleri tekfir edenlerin yanlış yolda olduğunu göstermektedir. Selefiyye'nin, Cemel Vak'ası'nda her iki zümreyi de haklı gösteren görüşleri de aklın prensiplerine aykırıdır. Ayrıca bu görüş, ashop ve tâbiînin peygamberler gibi hata işlemekten korunmuş (mâsum) oldukları sonucuna götürür ki bunun İslâm inanç esaslarıyla bağdaşmayacağı açıktır. Bazı âlim-

lerin, Cemel Vak'ası gibi son derece ciddi sonuçlar doğuran bir tarihî olayı tahlil etmekten kaçınmaları ise en başta gelen görevi gerçekleri tesbit edip ortaya çıkarmak olan ilmin prensiplerine aykırıdır.

Cemel Vak'ası, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ilk ortaya çıkan ve etkileri günümüze kadar devam eden bir iç savaş olması sebebiyle önemli bir telif konusu olmuş ve hakkında müstakil eserler yazılmıştır. Bunlardan Câbir el-Cu'fî, Ebû Mihnef Lût b. Yahyâ, Vâkîdî, İshak b. Bîşr, Ali b. Muhammed el-Medâinî, Nasr b. Müzâhim, İbn Ebû Şeybe gibi müelliflerin kaleme aldığı ve hepsi de "Kitâbü'l-Cemel" başlığını taşıyan eserlerin günümüze kadar ulaşmış olmadığı bilinmemektedir. Seyf b. Ömer el-Esedî'nin Cemel Vak'ası'na dair rivayetleri Ahmed Râtib Armûş tarafından derlenerek *el-Fitne ve Vak'atü'l-cemel* adıyla yayımlanmıştır (Beyrut 1406/1986). Muhammed b. Zekeriyâ el-Gallâbî'nin *Vak'atü'l-cemel*'i bu konuda günümüze ulaşan nadir eserlerdendir (Bağdad 1970). Cemel Vak'ası'nda önemli rolü bulunduğu kabul edilen Abdullah b. Sebe hakkında yazılan eserler de konuya ilişkin monografilerden sayılır. Seyyid Murtazâ el-Askerî'nin '*Abdullâh b. Sebe*' (Kahire 1381), Süleyman el-Avde'nin '*Abdullâh b. Sebe*' ve *eş-ruhû fi ahdâsi'l-fitne fi şadri'l-İslâm* (Riyad 1981) adlı eserleri bunlar arasında sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *el-Ösmâniyye* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1374/1955, s. 49, 124, 173, 246, 249-250; a.mlf., *Risâle fi'l-hakemeyn* (*el-Meşrik* içinde, nşr. Ch. Pellat), LII/4-5, Kahire 1958, s. 436; Hayyât, *el-İntişâr*, s. 51; Eş'arî, *Maâkât* (Ritter), s. 456-457, 458; Malatî, *et-Tenbîh ve'r-red*, s. 32; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 105-111, 115, 121, 285; Bağdâdî, *Uşûlû'd-dîn*, s. 289-291; a.mlf., *el-Fark* (Kevserî), s. 17-72; İbn Hazm, *el-Fasl* (Umeyre), IV, 233, 234, 238-239, 243-244; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Mu'temed fi usûli'd-dîn* (nşr. Vezîr Zeydân Haddâd), Beyrut 1974, s. 232; Neseî, *Teşvîrâtü'l-edille*, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 496, vr. 270^{a-b}-271^a; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım* (Tâlibî), s. 406-407; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 27; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâşid*, II, 223, 224; İbnü'l-Vezîr, *İşârû'l-hak' ale'l-halk*, Beyrut 1403/1983, s. 403-404; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Muhtaşaru't-Tuhfeti'l-İsnâ aşeriyye*, Kahire 1373, s. 273, 274, 312-313, 318-320; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesi'nin Teşekkül Deuri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 212, 239, 285; L. Vecchia Vaglieri, "al-Djama", *EP*² (İng.), II, 416.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ